

Асиметрії розвитку соціально-трудової сфери: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії

А. КОЛОТ,

доктор економічних наук,

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

У статті розглянуто вияви асиметрії розвитку соціально-трудової сфери, їхні причини та передумови забезпечення стійкого соціального розвитку.

В статье рассматриваются проявления асимметрий развития социально-трудова сфери, их причины и предпосылки обеспечения устойчивого социального развития.

The article considers the indications of asymmetry in development of social and labor sphere, their causes and preconditions for providing of stable social development.

Ключові слова: *десоціалізація, нестійкість соціального розвитку, нерівність, соціальна відповідальність.*

Тисячолітня історія людства являє собою ні що інше, як історію пошуку ліпшої долі та більш справедливого соціально-економічного устрою для абсолютної більшості людей. Слід зазначити, що на рубежі двох тисячоліть, незважаючи на всі труднощі, суперечності, перманентні кризові явища у царині соціально-економічного розвитку загалом і соціально-трудова сфери зокрема, також спостерігається певна динаміка. Втім ця динаміка є далеко не тією, на яку очікувало людство ще 10–15 років тому.

Зазначимо, що наприкінці ХХ століття бізнесмени, політики, соціум у цілому врешті-решт почали усвідомлювати те, на чому багато десятиліть акцентували увагу вчені, а саме: пріоритет у формуванні загальної політики має належати політиці соціальній, а людина — це не тільки і не стільки фактор виробництва, це — найбільша цінність, мета економічного розвитку. Проте парадокс і чи не основна суперечність, яка окреслилася на рубежі тисячоліть, полягає в тому, що тим часом, коли, здавалося б, економіка має, нарешті, працювати в інтересах абсолютної більшості населення, маючи для цього економічні, організаційні, психологічні, соціокультурні передумови, світ, образно кажучи, перевернувся, — інститути суспільства, економіки почали відсторонювати людину на другий план, економічна доцільність дедалі більше почала брати верх над соціальною спрямованістю.

Асиметрії в економічному і соціальному розвитку, нестійкість у найширшому її розумінні, десоціалізація відносин у сфері праці, зниження соціальної згуртованості, поширення соціального відторгнення — усе це тренди, реальність початку нового століття. І в цьому, ще раз наголосимо, проявляється чи не головний парадокс сьогодення.

Вияви асиметричності як найбільш відмітної ознаки наявних моделей соціально-трудова відносин вельми багатоманітні, тож назвемо основні з них:

- масові випадки розподілу результатів виробництва (доходів) не на користь найманих працівників;
- порушення прав найманих працівників на гідні умови праці;
- невиконання працедавцями зобов'язань, що передбачені трудовими договорами (контрактами).

Маємо констатувати, що остання фінансово-економічна криза породила нові проблеми в розвитку соціально-трудова сфери. На нашу думку, не викличе заперечень твердження, що в останні два-три роки замість очікуваної соціально відповідальної поведінки власників (працедавців) дістали інше — розплата за кризу лягла на плечі переважно суб'єктів, які аж ніяк не причетні до виникнення кризових явищ. Справді, остання криза лише поглибила асиметрію в розвитку економічної й соціальної сфер, а збитки економічно активного населення виявилися значно відчутнішими, аніж втрати власників фізичного і фінансового капіталу.

За нашими оцінками, що збігаються з результатами досліджень багатьох фахівців у галузі економіки праці та соціально-трудова відносин, у період перманентних криз інтенсивність утиску трудових прав працівників наростає, його форми врізноманітнюються.

Зазначимо, що остання фінансово-економічна криза супроводжувалась і далі супроводжується такими порушеннями з боку працедавців:

- звільнення у зв'язку з тенденційно оформленими підставами (неодноразове невиконання трудових обов'язків, невідповідність компетенцій працівника наявним вимогам за результатами атестації);

- примушування до звільнення за власним бажанням замість звільнення за скороченням чисельності або штату з виплатою компенсації;
- одностороння зміна умов трудового договору (зниження заробітної плати, скорочення витрат на створення безпечних умов праці, примушування до переукладання трудового договору з безстрокового на строковий);
- невивплата або несвоєчасна виплата заробітної плати;
- неповний розрахунок під час звільнення;
- запровадження атипових графіків робочого часу, що відповідають потребам переважно працедавців;
- праця понад норму без оплати або компенсацій.

Отже, йдеться про наростання асиметричності прав і обов'язків, розподілу соціальних витрат і вигід працедавців, з одного боку, і найманих працівників — із другого. Працедавці задля формування балансу витрат і вигід на свою користь прагнуть неформальних або напівформальних відносин у сфері праці, які для них стають усе більш привабливими.

При цьому набір привабливих для працедавців неформальних правил та норм поведінки на полі соціально-трудових відносин має тенденцію до розширення:

- праця понад норму без оплати або компенсацій;
- заробітна плата «у конвертах»;
- безстрокові відпустки;
- скорочений робочий тиждень;
- атипові графіки робочого часу.

Усе наведене — далеко не повний перелік специфічних рис соціально-трудових відносин, що реально функціонують у сучасному світі праці. За таких умов наймані працівники змушені перебувати одночасно у двох «вимірах праці». Перший — це формальний, в якому має чинність оформлений трудовий договір, декларуються права людини праці, і другий — це реальний з його неформальними або напівформальними відносинами, діями в обхід або всупереч досягнутим домовленостям на етапі укладення трудового договору.

В узагальненому вигляді існують такі форми асиметрії в царині соціально-трудових відносин:

- *інституціональна* (несформованість інститутів-норм та інститутів-організацій, які мають унеможли-

вити диспропорції в розподілі ризиків, нерівність прав і стартових позицій та можливостей суб'єктів);

- *економічна* (свідоме заниження трудового внеску й утиску інтересів у процесі розподілу доходів);

— *соціальна* (нерівність соціального стану, порушення принципу соціальної справедливості, поглиблення розшарування за рівнем доходів та статків, нерівність доступу до соціальних благ, зростання відмінностей у якості життя);

- *інформаційна* (нерівномірний розподіл або спотворення інформації)¹.

Наслідком наявних асиметрій у царині соціально-трудових відносин є порушення принципів справедливості, збагачення одних суб'єктів за кошт інших, посилення суспільної нерівності й соціальної напруженості, зростання соціальної незгуртованості. Підтвердженням асиметрії в сучасних соціально-трудових відносинах та їхньої десоціалізації є ціла низка соціально-економічних показників, що їх можна продемонструвати на прикладі не тільки країн із перехідною економікою, а й розвинутих країн світу, включаючи країни Західної Європи.

Однією з ознак асиметрії в соціально-трудовій сфері є неймовірно різюча нерівність (економічна, соціальна), що існує як у розрізі країн, регіонів світу, так і всередині країн. Світ у цілому і світ праці зокрема стає все більш полярним, розшарованим, диференційованим і водночас усе більш нестійким, несправедливим. Асиметрії за таких умов стають не винятком, а правилом. На підтвердження нерівності, що безперервно поглиблюється, між країнами, регіонами світу наведемо такі дані. Співвідношення в доходах між 20 % народонаселення з найвищими доходами, яке проживає в найрозвинутіших країнах, і 20 % — з найнижчими доходами, що проживає в найбідніших країнах, у 1997 р. було 74:1, тоді як у 1990 р. цей показник становив 60:1; у 1960 р. — 30:1²; у 1913 р. — 11:1; у 1870 р. — 7:1; у 1820 р. — 3:1. За наявними даними нині це співвідношення вже перевищило рівень 100:1 і збільшується далі.

Глобальний розрив у доходах (реальний ВВП на душу населення) між розвинутими та рештою країн світу за період з 1960 до 2007 рр.³ унаочнюють дані, наведені на рис. 1.

Підкреслимо, що особливо різючою стає нерівність всередині країн, у т. ч. й на теренах нашої країни. Зростаюча нерівність має цілий спектр виявів:

¹ Виявляється з боку як працівника, так і працедавця. З боку працівника інформаційна асиметрія має такі вияви, як викривлення інформації щодо здійснення трудового процесу, перебільшення власних трудових досягнень, продаж таємниць фірми конкурентам, подання невірних даних особистісного характеру щодо освіти, професійного зростання тощо. З боку працедавця інформаційна асиметрія може мати такі форми вияву, як викривлення інформації щодо фінансово-економічного стану організації, перебільшення перспектив кар'єрного зростання працівника та можливостей його самореалізації, неточні дані щодо стану робочих місць і їх відповідності вимогам безпеки, завуальовані положення трудового договору (контракту), які не гарантують отримання задекларованих винагород (пільг, компенсацій тощо).

² Доклад о развитии человека за 1999 год / ПР ООН. — Нью-Йорк; Оксфорд: Оксфорд юниверсити пресс, 1999. — С. 8.

³ Доклад о развитии человека 2009. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие / ПР ООН. — М.: Весь мир, 2009. — С. 35.

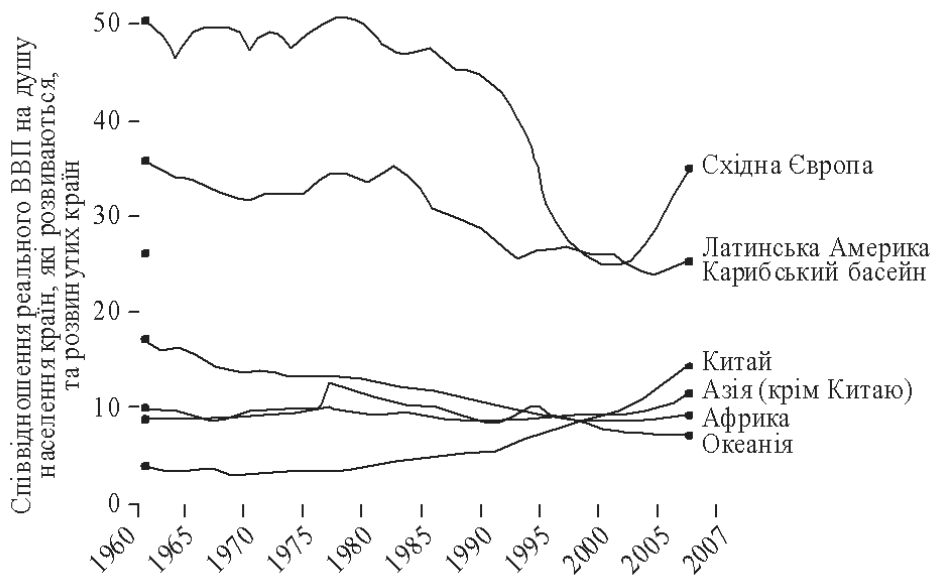

Рис. 1. Розрив у доходах між розвинутими та іншими країнами світу (1960–2007 рр.)

- нерівність у статках;
- нерівність у доходах;
- нерівність у володінні власністю;
- нерівність у суспільному статусі;
- нерівність у доступі до соціальних благ;
- нерівність у споживанні;
- нерівність у нагромадженні;
- нерівність у трудовому потенціалі;
- нерівність у людському капіталі.

Наголошуємо на тому, що нерівність, диференціація людей за різними ознаками (статками, доступом до різних благ, споживанням) — це атрибут ринкової економіки. Власне, рушійні сили ринкової економіки — конкуренція, демонополізація, ринкові стимули і мотиви тощо — зумовлюють, передбачають, продукують нерівність. Інша річ, якими мають бути межі цієї нерівності.

Допустимий, оптимальний, суспільно прийнятний рівень нерівності стимулює економічне зростання. Водночас надмірна, аномальна, суспільно несприйнятна нерівність створює загрози, антагонізує, дезорганізує суспільство. Перехід за «червону лінію», за критичний рівень нерівності породжує фрагментацію соціальної структури суспільства на безліч дедалі більш автономних та ізольованих одна від одної верств і груп; спричинює підрив суспільної солідарності і врешті-решт призводить до соціальної ізоляції, відторгнення багатьох категорій населення із суспільного життя.

Негативні наслідки соціально-економічної нерівності багатоманітні. З-поміж багатьох із них звернімо увагу на те, як нерівність детермінує обсяг і структуру попиту споживачів. Так, що вища нерівність, то ниж-

чий сукупний попит споживачів за тих самих сукупних доходів населення. Справді, що вища нерівність, то більша частка населення вимушена знижувати свої витрати стосовно до своїх потреб і то більша частка населення, яка, досягнувши певного рівня насичення споживання, переключує свої доходи частково на споживання ексклюзивних товарів і послуг, а здебільшого — на нагромадження. Така структура використання грошових ресурсів сильніше за все діє на сукупний попит на вітчизняні товари, різко знижуючи його.

Історія вчить: нерівність, яка переходить допустиму межу, рано чи пізно призводить до катаклізмів, революцій, бунтів. Є й інші вияви реакції на аномальну нерівність — апатія, самоізоляція, прихований бойкот, свідоме відсторонення, не відкритий, а прихований саботаж тощо. Як створити мотиви, стимули, мобільність, конкурентоспроможність, активність через інститут нерівності і не довести її [нерівність] до стану, коли знижується відчуття справедливості, довіри, згуртованості, — у цьому, власне, мистецтво управління суспільним розвитком.

Підкреслимо, що більшість країн Європи зіткнулися з поглибленням нерівності, зокрема відмінностей у рівнях заробітної плати. Це стосується і країн ЄС-15, в яких нерівність у доходах населення загалом і працівників зокрема традиційно була низькою.

Свідченням інтенсивного зростання нерівності в розподілі доходів у світовому вимірі є такі дані. Іноземні фахівці у 2004 р. на замовлення Всесвітньої комісії із соціальних аспектів глобалізації завершили дослідження, яке передбачало узагальнення публікацій, наукових розвідок, виданих останніми роками⁴ та при-

⁴ Автори дослідження Бернард Г. Гантер та Рольф ван дер Хойвен.

святих впливу глобалізації на соціальний розвиток. Що стосується дії глобалізації на розподіл доходів, то результати дослідження заперечують гіпотезу лауреата Нобелівської премії з економіки Саймона Кузнеца, який у середині 1950-х років стверджував, що нерівність доходів спочатку збільшується в міру зростання середньодушового ВВП, досягає піку за середнього рівня доходів, а потім зменшується в промислово розвинутих країнах. Згадане дослідження переконливо доводить, що глобалізація посилила нерівність у доходах як усередині країн, так і між ними.

Доцільно посперечатися ще на одне дослідження, яке провели американські вчені Корнія та Кийські. Воно побудоване на даних за 20 років за 73 країнами, на які припадає понад 4/5 світового населення і ВВП. Наведемо лише загальні висновки. За останні 20 років нерівність у доходах посилилась у 2/3 цих країн. У дослідженні наголошується, що традиційні причини нерівності не здатні пояснити різко зростаюче розшарування за рівнем доходу. Найімовірніше, вважають автори, така тенденція пов'язана не зі зрушеннями в упровадженні нових інформаційних технологій, а, напевно, з послабленням **внутрішнього регулювання і зовнішньою лібералізацією**⁵.

У країнах світу дедалі різкішої критиці піддається інтенсивне зростання доходів працівників вищих управлінських ланок. Канцлер Німеччини Ангела Меркель в одному з виступів у 2008 р. заявляла, що безпрецедентне зростання винагород вищих посадовців та керівників вищої ланки може «поставити під загрозу соціальну згуртованість». Така заява активізувала дискусію в Німеччині щодо того, якою має бути суспільно прийнятна диференціація доходів низько- і високооплачуваних категорій працівників. Про вражаюче підвищення останніми роками заробітної плати та інших грошових виплат у керівників вищої ланки свідчать такі приклади. У Франції розміри винагороди вищих керівників французької фондової біржі САС-40 у 2007 р. зросли в середньому на 58% унаслідок роздування акціонерних опціонів. Приблизно таке ж підвищення розмірів компенсаційних пакетів у вищого керівництва компаній відбулось у Нідерландах.

В одній з найвідоміших наукових праць лауреата Нобелівської премії з економіки (2001 р.) Дж. Стігліца зазначається: «У період дев'яностих років загальна оплата глав американських корпорацій вирвалася із під впливу звичних економічних сил. Їхні винагороди злетіли до небачено високих рівнів, нехтуючи

всіма економічними законами... У 2000 р. глави корпорацій в Америці одержували у 500 разів більше за заробітну плату середнього найманого працівника»⁶.

З огляду на зростаючі асиметрії в соціально-трудовій сфері Дж. Стігліц робить висновок, що центральною проблемою сучасних економік є завдання забезпечити спільність інтересів⁷. І далі Стігліц підкреслює, що залишається відкритим питання, чи може бути досягнута спільність інтересів за небаченого дотепер розшарування населення за рівнем доходів, яке охоплює більшість країн світу (з незначними варіаціями залежно від моделі соціального устрою, якої додержується конкретна країна).

Приклади неймовірного зростання винагород топ-менеджерів стали об'єктом обговорення широкою громадськістю під час останньої фінансової кризи. У світовій пресі наводилося чимало фактів, коли фінансові ресурси, виділені урядами країн для підтримки окремих суб'єктів, передусім банків, спрямовувалися на виплату щедрих бонусів та інших видів винагороди керівникам вищої ланки управління. Такі тенденції шокували широку громадськість та дали поштовх до вжиття урядами європейських країн певних заходів, включаючи запровадження податкових санкцій, що мають приборкати галопуюче зростання винагород топ-менеджерів⁸.

Зростаючу нерівність у доходах населення демонструють дані щодо зміни коефіцієнта Джині в країнах-членах ОЕСР (рис. 2).

Тож маємо підстави для висновку, що чимало країн, зокрема членів ЄС-15, протягом останніх років провадили політику стримування підвищення реальної заробітної плати. В Європейському Союзі це відбувалося за умов прийнятних темпів зростання продуктивності праці і більш-менш стабільного стану на ринках праці. Так, наприклад, за десятиліття 1996–2006 рр. в Іспанії спостерігалось зниження середньої реальної заробітної плати. Незначне підвищення останньої було у Франції, Німеччині, Австрії, Португалії та Італії.

Наголосимо, що в більшості країн ЄС-15 у 1996–2006 рр. реальна заробітна плата за своїми темпами приросту була нижча за приріст показників економічного зростання. Тому «економічний пиріг» дедалі більше розподілявся не на користь найманих працівників, що мало своїм наслідком зниження частки заробітної плати у ВВП

У цілому в країнах ЄС-27 частка заробітної плати у ВВП скоротилася з 59,6% у 1995 р. до 57,1% у 2007 р. Це скорочення ще разючішим було у країнах, що вхо-

⁵ Международный обзор труда. — М., 2006. — Т. 143. — № 1–2. — С. 20.

⁶ Стиглиц Дж. Ревущие девяностые. Семена развала / Дж. Стиглиц. — М.: Современная экономика и право, 2005. — С. 173.

⁷ Там же.

⁸ Thorhill J. Accent on egalite: Europe loses patience with its wealthy elite // J. Thorhill, R. Milne and M. Steen. // Financial Times, FT. Com. — 2008 — 8 June.

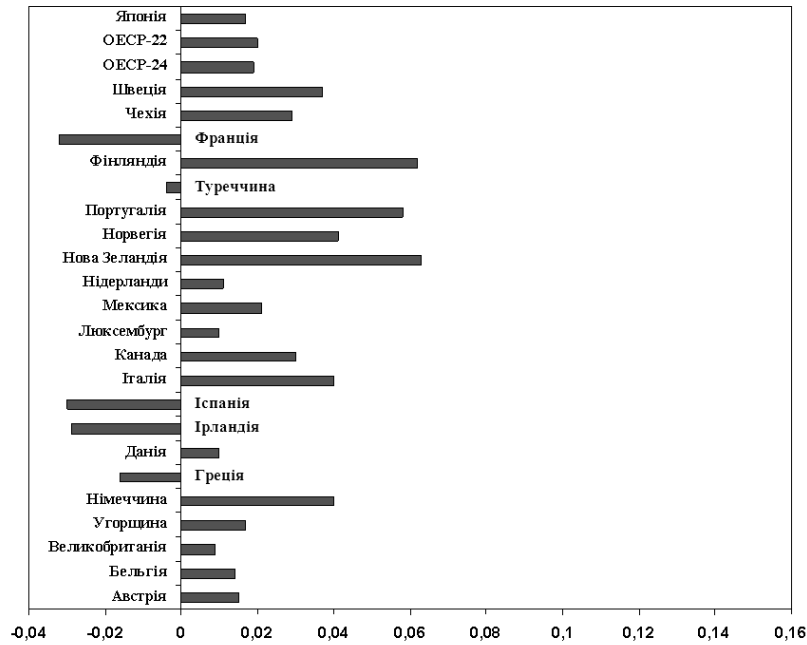

Рис. 2. Зміна коефіцієнта Джині (середина 1980-х – середина 2000-х рр.) у країнах—членах ОЕСР
Джерело: дані ОЕСР.

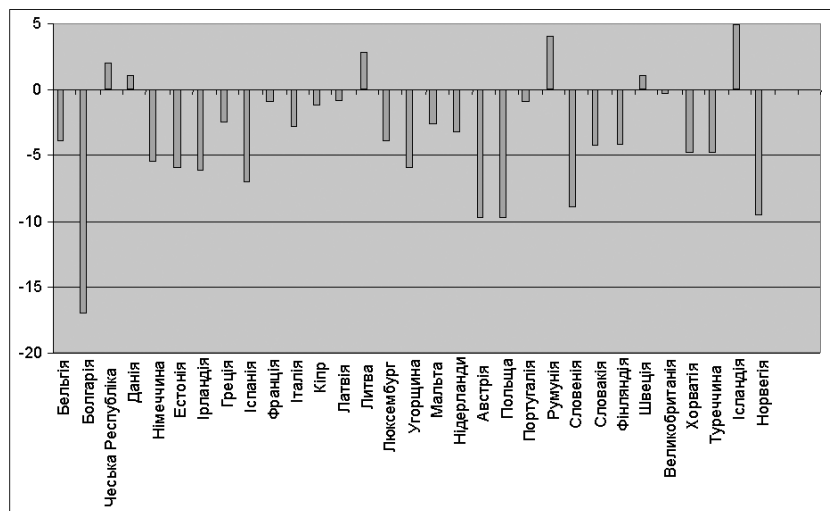

Рис. 3. Зміна частки заробітної плати у ВВП (2007 р. порівняно з 1996 р.) країн Європи та Центральної Азії (щодо яких Євростат має дані)

Джерело: Annual macroeconomic database of the European Commission’s Directorate General for Economic and Financial Affairs (AMECO).

дять до єврозони, в яких частка заробітної плати у ВВП за цей самий період скоротилася з 59,4 % до 55,8 %.

Значення змін розглядуваного показника в розрізі окремих країн наведено на рис. 3.

Згідно з даними рис. 3 за період після 1995 р. частка заробітної плати у ВВП знизилась у 24 країнах і зросла лише в шести (з наведених). Найбільше зниження цього показника було в Болгарії (більш як на 15%). В Австрії, Польщі, Норвегії, Словенії падіння даного показника становило майже 10%. Відчутним

було зниження частки заробітної плати у ВВП у період після 1995 р. й у Естонії, Іспанії, Німеччині, Угорщині та Ірландії. Водночас частка заробітної плати у ВВП підвищилась у Чехії, Данії, Ісландії, Литві, Швеції та Румунії.

У багатьох країнах Європи (не кажучи вже про інші регіони світу) гострою залишається проблема бідності населення, у тому числі економічно активного. Ця проблема як у окремій країні, так і в цілому у світі є складовою глобальних викликів, які постали

перед людством за умов глобалізації. Безперечно, бідність у багатих і бідних країнах за станом доступу до ресурсів, обмежень для людей суттєво різняться.

Для найменш розвинених країн бідність — абсолютне зло; це нестача або цілковитий брак життєвих ресурсів (їжі, чистої питної води, одягу, житла), необхідних для біологічного виживання та забезпечення елементарних прав людини. Бідність у багатих країнах — поняття відносне, її характеристики пов'язані з нерівністю у розподілі доходів, відхиленням від життєвих стандартів, що сформувались у тій чи іншій країні, обмеженнями у виборі життєвих можливостей.

У розвинених країнах бідною вважається людина з доходом меншим за 50% або 60% медіанного доходу в країні (залежно від групи країн).

За даними офіційної статистики, в другій половині 2000-х років майже 80 млн (16%) населення країн Євросоюзу і близько 40 млн (13,2%) жителів США перебували за межею бідності⁹. У Данії й Нідерландах цей показник був 10–12%, у Греції, Іспанії й Італії — 20–21%¹⁰.

Відносна бідність і нерівність у доходах належать до показників, що мають стійку динаміку зростання у світовому вимірі. Ця ж динаміка є характерною і для найбільш розвинених країн. Так, у країнах-членах ОЕСР у 1985–2005 рр. частка бідних у населенні збільшилася з 9,3 % до 10,6% і на 7–8% зросла нерівність у доходах.¹¹

На рис. 4 подано динаміку бідності у країнах-членах ОЕСР із середини 1980-х рр. до середини 2000-х.

Дані рис. 4 відтворюють зростання відносної бідності у багатьох країнах-членах ОЕСР та наявність суттєвих відмінностей у рівнях зазначеного показника між країнами Північної Європи, з одного боку, і англосаксонськими країнами — з другого. В основі продемонстрованих відмінностей у рівнях відносної бідності — різні типи соціальної політики, які формуються та реалізуються у складі різних політичних курсів (соціально-демократичного і ліберального). За наявними оцінками заходи із соціального захисту, що їх застосовують північноєвропейські країни, дають можливість знизити ризик потрапити до групи бідних більш як на 50%¹².

Зазначені раніше відмінності між північноєвропейськими та англосаксонськими країнами фіксує й індекс бідності населення. Останній розраховується згідно з методикою ООН за даними, що характеризують: ранню смертність (частку людей, які не дожили до 60 років); рівень функціональної неграмотності дорослого населення і застійного безробіття; частку людей, які перебувають за межею бідності. За наявними даними наприкінці 2000-х рр. найнижче значення індексу бідності населення було у Швеції й Норвегії, а найбільше, з тенденцією до збільшення — в англосаксонських країнах¹³.

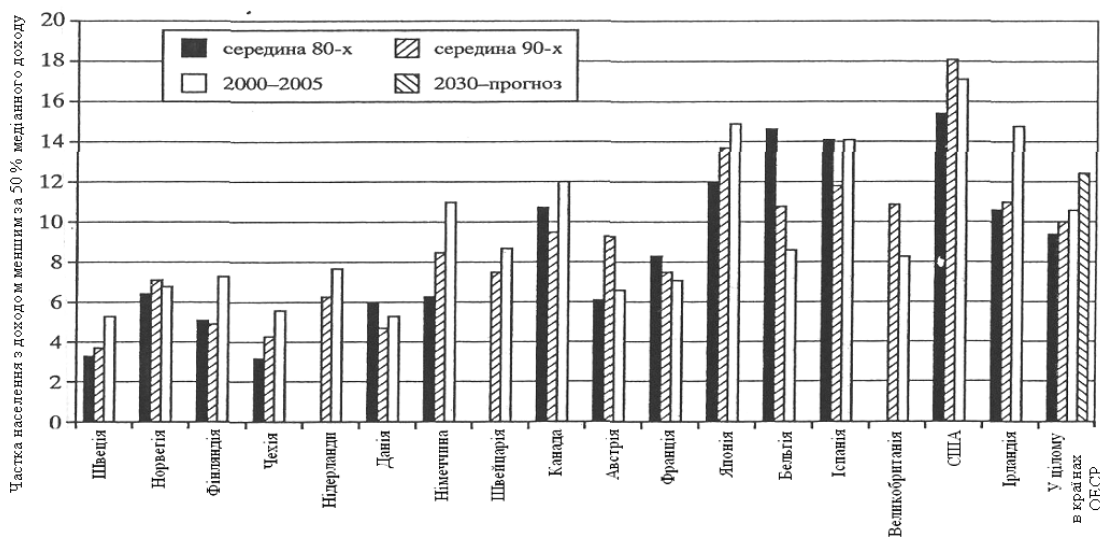

Рис. 4. Частка населення в країнах ОЕСР з доходом нижчим за 50% його медіанного рівня, %
Джерело: OECD. Stat. Extracts (www.oecd.org).

⁹ Eurobarometer. Brussels. 27.10.2009; U.S. Census Bureau [Electronic resource]. — Available from : (<http://www.census.gov/hhes/www/poverty.html>).

¹⁰ Social Protection and Social Inclusion in Europe // Key Facts and Figures. — Brussels. — 16. 10. 2008.

¹¹ Are We Growing Unequal? New Evidence on Changes in Poverty and Incomes over the Past 20 Years [Electronic resource]. — Available from : (<http://www.oecd.org/dataoecd/48/56/41494435.pdf>).

¹² OECD Observer. October 2009 [Electronic resource]. — Available from : www.oecd.org.

¹³ Доклад о развитии человеческого потенциала 2009. — М., 2009. — С. 180.

Для того щоб впливати на показники бідності через розроблення відповідних дієвих заходів, необхідно знати, для яких категорій населення ризик опинитись у групі бідних є найбільшим та які чинники можуть у його продукувати. За наявними оцінками найбільш високим є цей ризик для молоді та молодих дорослих. Імовірність потрапити до групи бідних значно підвищується за таких обставин, як розпад родини, втрата годувальника (приблизно втричі), наявність безробітного в родині (у п'ять разів) і робота на низькооплачуваній некваліфікованій посаді¹⁴.

Слід зазначити, що невтішні прогнози щодо динаміки безробіття у найближчій перспективі не додають оптимізму в плані стабілізації відносної бідності, у тому числі в розвинених країнах світу. У середині 2009 р. рівень безробіття у середньому в країнах-членах ОЕСР становив 8,5%, і очікується його підвищення¹⁵.

На динаміку бідності в розвинених країнах впливає, а за оцінками фахівців впливатиме й у майбутньому, зростання частки низькооплачуваних робочих місць. Варто наголосити, що частка таких робочих місць найнижча в Північній Європі (6–8%), а найвища — у США та Великобританії (21–25%). Протягом останніх двох десятиліть динаміка низькооплачуваних робочих місць у розрізі окремих країн була неоднакова. У таких країнах, як Франція, Бельгія, вона мала тенденцію до зниження, однак у більшості країн-членів ОЕСР частка низькооплачуваних робочих місць зростала.

Стійке збільшення низькооплачуваної зайнятості пов'язане з розширенням сфери послуг (торгівля, готельне, ресторанне господарство, надання комунальних послуг тощо), в якій частка низькокваліфікованої праці була і залишається традиційно високою. Тож є підстави прогнозувати збереження частки низькооплачуваних некваліфікованих робіт або навіть її збільшення. За таких умов, а також ураховуючи зростання безробіття та чітку тенденцію до поляризації в рівнях доходів, частка осіб із доходами нижчими за 50% від медіани зберігатиметься високою й у найближчій перспективі.

Підсумовуючи попереднє, ще раз наголосимо — розподіл ресурсів, доходів тощо має характеризуватися певною мірою нерівності. Остання являє собою системну характеристику сучасних економічних систем у сфері доходів і розподілу суспільних благ у цілому. За одних і тих же обсягів факторів (ресурсів) доступність до них конкретних груп населення і окремих індивідів може варіювати у широких межах. Утім, наукою доведено та підтверджується практикою, що нерівність має «вписуватись» у суспільно прийнятні межі, що значні масштаби і глибина нерівності не є іманентними характеристиками ринково-

го господарства. Дослідження, проведені Світовим банком, іншими міжнародними організаціями, засвідчують негативний вплив надмірної нерівності на економічне зростання. Зазначимо також, що цілий ряд досліджень, побудованих на динамічних моделях ринку, свідчать про те, що зростання нерівності, яке не стримується прогресивними податками і перерозподілом доходів, призводить до суттєвого зростання доходів лише багатих і зuboжіння практично всіх інших верств населення.

Маємо констатувати, що це ж, на жаль, підтверджується і українською практикою. В Україні глибина і масштаби нерівності, бідності, прірва між багатством і бідністю, увесь спектр проблем, що породжені або продукуються асиметрією розвитку соціально-трудової сфери, є набагато значнішими та складнішими в розв'язанні, аніж у розвинутих країнах. Так, не можуть не викликати серйозного занепокоєння статистичні дані, що характеризують стан бідності та суб'єктивні оцінки українців свого матеріального становища.

За даними європейського соціального обстеження (2006 р.), в якому репрезентовані 25 країн Європи з загальною вибіркою 47 тис. людей, кожний третій опитаний в Україні з переліку відповідей, що можуть характеризувати рівень доходу його родини, вибрав таку: «Жити на такий дохід дуже важко». При цьому зазначимо, що лише серед опитаних у Болгарії таких відповідей було більше.

На рис. 5 наведено рейтинг країн за критерієм частки респондентів, які, за їхньою оцінкою, мають серйозні матеріальні труднощі.

Змушені резюмувати, що нинішні механізми формування й перерозподілу доходів в Україні налаштовані та працюють на користь громадян із високими статками, адже більша частка сукупного приросту доходів фактично спрямовується на збільшення доходів найбільш заможних. Наявний формат розбудови соціальної політики продукує аномальні явища, коли нерівність і концентрація доходів заможних зростають, а деформовані розподільні механізми не дають змоги скоротити масштаби та глибину бідності навіть за умов економічного зростання. Форсоване зростання найвищих доходів маємо на тлі, коли доходи багатих підпадають під менший податковий тягар, оскільки більша частка їхніх доходів виступає не у формі заробітної плати, а як дивіденди, проценти тощо, які оподатковуються за більш низькими ставками або взагалі не оподатковуються. Прірва між багатством і бідністю, нерівність у найширшому розумінні її сутності в Україні величезна порівняно з ситуацією у розвинутих країнах світу і навіть у світовому вимірі взагалі. Якщо в країнах Європейського Союзу статки 10% найбільш багатих та 10% найбільш бідних відрізняються у 5–8 разів, то в Україні багаті й

¹⁴ OECD Observer. March 2005 [Electronic resource]. — Available from : www.oecdobserver.org.

¹⁵ Див.: OECD Observer. October 2009 (www.oecd.org).

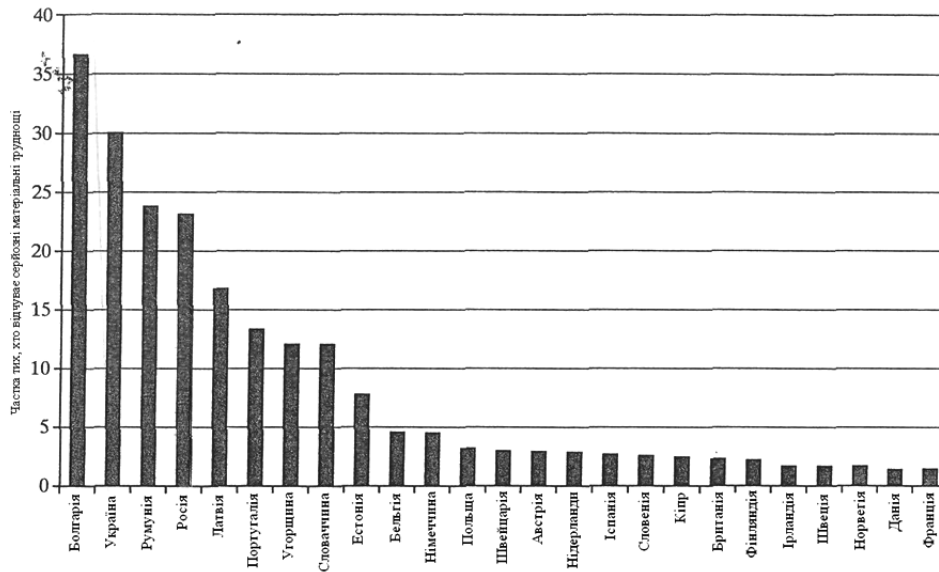

Рис. 5. Частка тих, хто відчуває серйозні матеріальні труднощі, у населенні 25 європейських країн, %

Джерело: Європейське соціальне дослідження, 2006 (ESS-2006) (<http://www.europeansocialsurvey.org>).

бідні (10% і 10%) за статками різняться у 29 разів¹⁶. Таке суспільство апріорі не може бути ані соціально згуртованим, ані стійким. Треба усвідомити, що без перебудови розподільних механізмів у напрямі розумного обмеження зростання високих доходів із задіянням потенціалу економіко-правових заходів неможливо скоротити неприпустимо велику нерівність, зменшити бідність та створити умови для стійкого соціально-економічного розвитку. Отже, не принижуючи ролі ресурсного складника соціальної політики, маємо значно посилити потенціал її інституціональної компоненти.

За наявних тепер у країні масштабів нерівності маємо не тільки бідність у багатьох родинах, а й пригніченість духу, зневіреність у майбутньому, розчарування, апатію, утриманські настрої, тривогу та депресію. Усе це формує відповідний емоційний стан життя значної частки населення країни.

Чинники, що дестабілюють соціально-трудова сферу у світовому її вимірі та породжують численні асиметрії в ній, мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер. Найбільш значущі з них такі:

- глобалізація світової економіки та зростання відкритості національних економік;
- трансформація в бік погіршення вікової структури населення в цілому й економічно активно зокрема;
- лібералізація соціально-економічної політики, складником якої є так званий економцентризм;

- уповільнення темпів економічного зростання;
- зниження ролі соціального діалогу в оптимізації відносин між провідними соціальними силами;
- трансформація інституту зайнятості та різновекторність змін на ринку праці;
- низька, неадекватна потребам сьогодення роль держави в забезпеченні стійкого розвитку соціально-трудова сфери.

Водночас наголосимо, що наскрізною та однією з основних причин асиметрії в розвитку соціально-трудова сфери є недостатнє наукове опрацювання цієї проблематики, несформованість сучасного економічного мислення та світогляду в багатьох членів соціуму.

Не можемо погодитися з твердженням директора Інституту відкритої політики (м. Київ) М. В. Довбенка, що криза економіки — не криза науки і остання має незаперечні здобутки, а незадовільна господарська практика — це наслідок «...нерозуміння економічної теорії й елементарного нехтування її положеннями»¹⁷. Вважаємо, що практика господарювання й економічна теорія перебувають у складній діалектичній єдності, і нерідко економіка не здатна вийти на нові орбіти стійкого розвитку саме через брак інноваційних ідей і наукових розробок теоретико-методологічного характеру.

Не можемо оминати увагою ще одну з проблем сьогодення — переповнення наукового простору традиційними, пасивними, не орієнтованими на завтрашній

¹⁶Геоелектронічні сценарії розвитку і Україна : монографія / М. З. Згуровський, Ю. М. Пахомов, А. С. Філіпенко та ін. . – К. : Академія, 2010. – С. 265.

¹⁷Довбенко М.В. Криза економіки – не криза науки : монографія / Михайло Довбенко. – К. : Академія, 2009. – С. 3.

день дослідженнями. Соціально-трудові науки фокусують свою увагу на традиційних концепціях і теоріях, намагаючись пояснити процеси реального життя тим інструментарієм та методичним багажем, що склався багато років тому. Втім на порядку денному постало завдання конструювання нових соціально-трудових моделей. Основна методологічна помилка багатьох досліджень у цій царині полягає у традиційно звуженому розумінні першоджерел, рушійних сил та механізмів функціонування інститутів соціально-трудової сфери за умов глобалізації та становлення економіки, яка дедалі більше базується на інформаційно-комунікативних технологіях, знаннях та інноваціях.

Представникам наукового співтовариства можна докорити й тим, що вони розглядають інститути соціально-трудової сфери — ринок праці, систему соціального захисту, соціальне партнерство тощо — як ізольовані автономії. «Без теорії наше знання неминуче залишається плутаним, — переконував відомий французький економіст М. Алле у своїй нобелівській лекції, прочитаній 9 грудня 1988 р., — а нагромадження фактів являє собою лише хаотичну і незрозумілу сукупність»¹⁸.

Маємо констатувати, що представники економічної теорії, як і фахівці, котрі досліджують прикладні аспекти економічного розвитку, і досі часто нагромаджують факти в хаотичну й незрозумілу сукупність замість узагальнення, виокремлення домінуючих тенденцій соціально-економічного розвитку, пояснення природи цих тенденцій, причин їх вияву, наслідків дії.

Ще раз акцентуємо увагу на тому, що світ праці за останні роки вражаюче змінився. Колишні моделі системи відмирають і руйнуються, їхнє місце мають посісти нові моделі і системи з зовсім іншими властивостями і можливостями. При цьому екстраполяція властивостей, закономірностей колишніх систем на нові стає неможливою.

Наукова спільнота має сміливіше прагнути з'ясувати, що перебуває за кадром поверхневих процесів розвитку соціально-трудової сфери, яким стане світ праці в найближчому майбутньому та у віддаленій перспективі. Отже, погляди вчених, зокрема вчених-трудовиків, мають бути звернені передусім у майбутнє. Так, один із всесвітньо відомих засновників сучасної теорії управління Пітер Друкер у праці, що вийшла друком у середині 1990-х рр., наголошує на тому, що наступне століття вже настало... Ми все ще не знаємо відповідей, нам зрозумілі лише запитання...

Нинішні реалії відрізняються від тих, які все ще привертають увагу політиків, учених, бізнесменів і профспілкових діячів і яким усе ще присвячуються книжки¹⁹. Через майже два десятиліття можемо лише підтвердити побоювання П. Друкера та констатувати, що люди сучасної свідомості продовжують часто ігнорувати нинішні реалії і пропонують рецепти розвитку для умов, коріння яких залишились у минулому.

Не можемо не звернути увагу й на те, що нестійкість соціально-трудової сфери, перманентні кризові явища, масові вияви десоціалізації та поширення асиметрій у царині економічного і соціального розвитку, потреба набуття конкурентних переваг не залишають іншого варіанта вирішення наявних соціально-економічних проблем, як посилення соціальної відповідальності всіх інститутів і членів суспільства. Імплементация соціальної відповідальності в загальну систему суспільного розвитку потребує як додержання законів, традицій, так і головного — високої загальної культури та моральності суб'єктів соціально відповідальної поведінки.

Змушені констатувати, що сучасне українське суспільство все ще залишається суспільством без установлених традицій, ідеології, з розірваним історичним і культурним зв'язком із минулим. Значною мірою втратили актуальність такі поняття, як совість, гідність, патріотизм, честь, відповідальність.

У цьому контексті слід зауважити, що саме науковці повинні відчувати та реально виявляти підвищену соціальну відповідальність. Справедливою, на наш погляд, є постановка запитань: чи не з вини науковців соціум і на початку нового тисячоліття не спромігся глибоко усвідомити діалектику економічного і соціального розвитку? Чи не з вини науковців та їхньої безвідповідально спостережливої позиції поширюються економіцентризм, ліберальна концепція, не відпрацьована модель «людини соціальної» і «людини відповідальної»? Чи не за позиції несупротиву злу з боку науковців триває масштабний процес формування та поширення асоціальних моделей суспільного устрою?

І наприкінці зазначимо, що з пропозиціями автора теоретико-методологічного та прикладного характеру щодо подолання асиметрій у соціально-трудовій сфері потенційні читачі зможуть ознайомитись у монографіях, які будуть видані в поточному році на честь 105-річчя з дня заснування Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана²⁰.

¹⁸ Алле М. Основные направления моей работы / М. Алле // Мировая экономическая мысль. Сквозь призму веков : в 5 т. / сопред. науч.-ред. совета Г. Г. Фетисов, А. Г. Худокормов. — Т. V. : в 2 кн. Всемирное признание: Лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г. Г. Фетисов. — М. : Мысль, 2004. — Кн. 1. — С. 605.

¹⁹ Друкер П. Ф. Новые реальности / Питер Ф. Друкер. — М. : Бук Чембер Интернэшнл, 1994. — С. 7.

²⁰ Ресурси та моделі глобального економічного розвитку : монографія / [Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, А. М. Колот, Я. М. Столярчук, та ін.] ; за заг. ред. докторів екон. наук, професорів Д. Г. Лук'яненка та А. М. Поручника. — К. : КНЕУ, 2011.

Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / [А.М. Колот, О. А. Грішнова та ін.] ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота. — К. : КНЕУ, 2011.